

SVENSKA JESUITER

Av fil. lic. MAGNUS MÖRNER

FÖR det senare 1500-talets och det följande århundradets svenskar i gemen utgjorde jesuiterna förkroppsligandet av det mest förhatliga och samtidigt mest fruktade hos påvekyrkan. Det var sådana känslor, som Zacharias Topelius i Fältskärens berättelser återupplivade, då han skapade sin pittoreska Pater Hieronymus, dyster, diabolisk, fradgande av hat och hämndlystnad. För dem som i sin barndom insupit Fältskären finns när det gäller ordet jesuit alltid *en* associationsbana nära till hands. Genom att felaktigt förknippas med inkquisitionen, som ju i själva verket snarare var en dominikanerordens angelägenhet, har Jesu Sällskap i de flesta svenskars öron fått en särskilt kuslig klang.

Att motreformationens verksammaste organ i och för sig åtnjuter dåligt rykte i de länder, som på slagfältet och i andens värld under 1500- och 1600-talen lyckades slå tillbaka de farliga angreppen är kanske inte att undra över. I Sveriges fall kom Johan III:s vittgående mellanhavanden med ordens företrädare, den bekante Antonio Possevino och Klosterlasse, dvs. norrmannen Laurentius Nicolai, Sigismunds otvetydiga beroende av sina hovjesuiter och jesuiternas insats vid drottning Kristinas omvändelse att utgöra påtagliga vittnesbörd om de påpassliga motståndarnas kampmetoder och strävan. Då en förklädd tysk jesuit 1624 greps i Stockholm visade det sig, att hans främsta svenska förbindelser utgjordes av en kunglig sekreterare och av borgmästaren i Tälje, vilka bägge avrättades androm till varnagel. Gustav Adolf motstod däremot frestelsen att ge själva orden någon svensk martyr. Trots de stränga religionslagarna var under Karl XI:s och Karl XII:s tid någon jesuitmissionär nästan alltid till finnas i Stockholm, i allmänhet skyddad av tjänstgöringen som predikant på någon katolsk legation. — Alla dessa jesuitepisoder har var och en för sig någon gång uppmärksamrats av forskningen.

Däremot har en annan sida av ordens förhållande till Sverige endast ytterst sparsamt belysts i litteraturen, nämligen hur svenska konvertiter själva upptagits som ordensmedlemmar. I ordens

historiska tidskrift »Archivum Historicum Societatis Iesu» för 1952 lämnar emellertid Pater Josef Teschitel en ingående och intressant redogörelse för detta kapitel under titeln »Schweden in der Gesellschaft Jesu (1580—1773)», dvs. fram till den tidpunkt, då påven upphävde orden, som emellertid snart återuppstod. Teschitel har hand om jesuitordens centralarkiv i Rom och anger samvetsgrant sina källor, främst kataloger över ordensmedlemmar, löftesformulär, nekrologer och provincialernas årsrapporter. Av de svenska jesuiter, som Teschitel påträffat, var tio prästvigda, sex var studerande, som före sitt utträde ur orden eller sitt fränfalle ej hann bli prästvigda och fem lekmannabröder.

De svenskar, som under årtiondena omkring 1600 upptogs i orden har i de flesta fall haft sina föräldrar bland Sigismunds anhängare och som barn satts i jesuiternas kollegier, varefter de själva valt att bli jesuitnoviser. Att talrika finländska ynglingar vid denna tid studerat i jesuitkollegier har H. Biaudet påvisat i en artikel i *Historiallinen Arkisto* 1905. En av dessa finländska studiosi var Paul Ingevaldus, vars senare bana såsom jesuit Teschitel tecknat. Jesuiternas lärjungar från det egentliga Sverige har emellertid säkerligen inte varit färre. Efter sin första svenska resa 1577—78 hade Possevino upprättat det påvliga seminariet i Braunsberg i Ost-Preussen med utbildningen av en infödd svensk kamprupp som ett av de förnämsta syftena. Från Braunsberg utgick enstaka lekmän som Johannes Messenius men danandet av själasörjare — ordensmedlemmar eller inte — var och förblev seminariets huvuduppgift.

Det föll sig under Sigismunds skede naturligt att de flesta svenskar, som inträtt i jesuitorden, skulle få sin verksamhet förlagd till de litauiska och polska ordensprovinserna, i ett par fall gällde detta också sådana svenskar, som stiftat jesuiternas bekantskap i läroanstalter i Prag och Rom. Svensken Laurentius Bojerus har ihågkommit i Zalenskis stora verk om jesuiterna i Polen. Omkring 1600 tjänstgjorde han som Klosterlasses assistent i nordiska ärenden, och segern över den svenska hären vid Kirkholm 1605 föranledde honom att avfatta ett högstämt lovkväde. — I H. Sommarströms avhandling om striderna mellan hertig Karl och kungapartiet i Finland på Klas Flemmings tid återfinnes en Samuel Graben, f. d. elev från Braunsberg, såsom förbindelseman mellan kungen och ståthållaren. Den Petrus Graben från Söderköping, som ungefär samtidigt började i jesuitnovitiatet i Vilna men senare utträdde ur orden för att så småningom ingå äkten-

skap var sannolikt en bror till Samuel, och det är nog ej för djärvt att gissa att de bägge patrarna Adalbert och Marcus Ludovicus Grabenius varit Petrus' eller Samuels söner. Adalbert blev professor i grekiska och hebreiska i Braunsberg, brodern var på 1650-talet fältpräst i Flandern och på 1670-talet biktfader åt den litauiske storfältherren, då Michał Pac. — Anspråkslösare uppgifter bestods lekmannabröder som Johannes Olavus, verksam från 1581 till sin död 1625 som kock, sjukvårdare, portvakt i ett antal polska kollegier. Han hade aldrig lärt sig att läsa och skriva men talade hjälpligt både polska, tyska och ungerska! — En skomakare vid namn Müller fortsatte sitt yrke även som ordensbroder och hade också estniska språkkunskaper på sin meritlista. — En bildad lekmannabroder fick den litauiska ordensprovinsen i Gustaf Barckstedt, förfaren också i latin, som så sent som 1769 inträdde i orden.

Den kanske märkligaste gestalten bland de svenska jesuiterna är Johan Galdenblad, och en del upplysningar om honom och hans bröder Anders och Lars återfinns redan i Gezelii Biographiska Lexicon. Anders Brovall, son till borgmästaren i Skara, hade 1671 i Flandern övergått till katolicismen, for därefter till Rom och lyckades att bli exdrottning Kristinas sekreterare för svenska ärenden samt adlades av henne med namnet Galdenblad. Han lovade vid ett tillfälle i en supplik att söka omvända sina föräldrar, lyckades i varje fall i fråga om bröderna, som på 1680-talet kom till Rom, där de tycks ha levat på Kristinas nåde. Efter drottningens död 1689 såg sig Johan och Lars tvungna att taga värvning som meniga ryttare i Toskana, vilket för den senare blev upptakten till en ganska framgångsrik militär karriär. Johan däremot ingick 1692 i jesuitorden, genomgick sin första utbildning i Rom och verkade från och med år 1703 i Österrike. Några år senare utsågs han till missionär i Sverige, där han under Karl XII:s sista år var verksam. En annan jesuit, som under 1690-talet vistats i Sverige, Gottseer, igångsatte på 1710-talet i Linz det »Collegium Nordicum», ägnat minnet av helgonkungarna Erik, Knut och Olav, där unga skandinaver och nordtyskar skulle utbildas till missionärer för sina respektive hemland. Som detta seminariums styresmän verkade från 1721 till sin död 1736 Pater Galdenblad. Hans porträtt i museet i Linz, återgivet i Fornvännen för 1937, visar ett fylligt ansikte med ett lugnt och intelligent uttryck.

Fastän Teschitel uppgjort sin förteckning med den största omsorg, är den ej alldeles fullständig. En argentinsk jesuit, Pater

Guillermo Furlong, har välvilligt hjälpt undertecknad att skaffa några pusselbitar i fråga om lekmannabrodern Andreas Ridder. — År 1763 sänktes av spanjorerna ett angripande brittiskt krigsfartyg i Rio de la Plata mitt emot Buenos Aires. Bland de få överlevande befann sig tre unga svenska sjömän, Ridder, Humburg och Dulin, som efter att ha undervisats i religionen av den engelske jesuiten Thomas Falkner — ett berömt namn i den argentinska vetenskapens hävder — övergick till katolicismen. Ridder, som hade själve provincialen Querini till fadder, upptogs dessutom i orden och verkade i Buenos Aires, där jesuiternas stora egendomar, boskapshjordar och hundratals neger-slavar gav dem talrika världsliga omsorger. När jesuiterna 1767 av regeringen förjagades från spanskt territorium sändes Ridder liksom alla andra bröder och patrar från den paraguayska ordensprovinsens kollegier och missioner först för vidare befordran fängslade till Cádiz i Spanien. där de 1768 jämte andra spanskamerikanska jesuiter inskeppades på en konvoj, som skulle föra dem till Korsika. För ändamålet hade bl. a. några svenska fartyg, Stockholm, Sveriges Rikes Ständer(?) och Jason, förhyrts av de spanska myndigheterna.

Till Cádiz hade just en ung göteborgare vid namn Birger Laurentius Thiulén anlänt för att tillträda en plats på svenska konsulatet, men då konsuln visade sig vara bortrest passade han på tillfället att med ett av fartygen göra trippen till Korsika. Hur hans levnadsbana därmed tog en oväntad vändning har Thiulén, som endast summariskt omnämnes av Teschitel, utförligt skildrat i en relation, som publicerades i Luganotidskriften *Il Cattolico* för 1839. Svensken kunde inte undgå att finna, att jesuiterna ombord var aktningsvärda och erfarna män, som nog kunde ha märkliga ting att förtälja. Det var litet svårt med språket till att börja med — Ridder som skulle kunnat vara tolk tycks ha åkt med ett annat av fartygen i konvojen — men Thiulén lyckades dock klargöra för jesuiterna, att han trots sina sympatier för dem fann katolicismen som sådan »troppo maomettana e irragionevole». Kanske var det försöken från den svenske kaptenens sida, som kände sitt ansvar, att förhindra dessa samtal, som bidrog till att öka Thiuléns mottaglighet för vad den mexikanske patern Iturriaga hade på hjärtat — på en blandning av spanska och latin. När konvojen på Korsika avlämnade sin levande last, flydde Thiulén från sitt fartyg. Han upptäcktes efter en tid på ön av en svensk major i de franska besättningstrupperna, häktades men återfick snart sin frihet, slapp med nöd och näppe genom de

korsikanska rebellernas linjer och återförenade sig i Italien med Iturriaga, som jämte sina ordensbröder skickats vidare till Kyrkostatens. Här avsvor Thiulén sin lutheranska tro och inträdde 1770 i novitiatet i Bologna. — Ungefär vid samma tid tycks Ridder, som ju fått tillfälle att träffa gamla yrkesbröder och trosförvanter, ha utträtt eller kanske snarare utstötts ur orden för att gå okända öden till mötes. — Vad Thiulén beträffar råkade honom landsmannen Björnståhl år 1772 och beskriver jesuitnovisen sålunda: »... en ung och vacker Karl ... tyckes vara ganska beskedelig; och brister icke på insigter ... säger sig vara mycket nögd med sitt nya stånd». — Thiulén blev prästvigd efter det att orden upphävts, var också verksam som litterat och avled år 1833.

Pater Teschitels redogörelse visar tydligt, att rekryteringen bland unga svenskar av ordensmedlemmar endast under 1580- och 90-talen kunde bli av någon avsevärdare omfattning. De under detta skede utbildade svenska jesuiterna skulle kanske tillsammans, om konjunkturerna gestaltat sig gynnsammare för kungapartiet, kommit att utgöra en icke föraktlig politisk faktor. Sedan Karl IX slutgiltigt fattat tyglarna och tryggt sin krona och den lutherska kyrkans bestånd i Sverige, övergick de svenska jesuiterna till att bli enstaka företeelser av betydande personhistoriskt intresse men knappast beaktansvärda i de stora sammanhangen. Collegium Nordicum i Linz förblev trots den energiske Pater Galdenblad utan större betydelse vad det svenska missionsfältet beträffade och några svenska jesuiter värvades aldrig bland dess lärjungar.

Vad som kommit Pater Teschitel att fatta pennen för att framdraga de svenska jesuiternas nästan helt förgättna levnadsöden framgår av de sista raderna i hans artikel. Sedan förbudet mot katolska ordenshus i Sverige upphävts, »vågar man väl uttala den förhoppningen att detta glädjande faktum skall få gynnsamma följder för Kyrkan och även inverka på kallelserna att bli präster och ordensmedlemmar i de heliga Eriks, Birgittas och Katarinas land».

J. Teschitel: »Schweden in der Gesellschaft Jesu (1580—1773)» i Archivum Historicum Societatis Iesu, Anno XXI, Fasc. 42, ff. 329—43 (Romae Iul.-Dec. 1952).